

Nieuwe kijk op veroordeling 19de-eeuws Leuvens filosoof door Vaticaan

“Ubaghs was een filosoof van wereldformaat”

Els Spaas

De nieuwe Belgische staat bestaat amper vier jaar wanneer Gerard Casimir Ubaghs als jonge intellectueel begint te doceren in een nog nieuwere universiteit: het enthousiasme dat de geschiedenis rond 1830 bepaalde, zinderde nog na. Ickx: “In 1834 werd de eerste Katholieke Universiteit opgericht: eerst gebeurde dat in Mechelen maar al na een jaar verhuisde de instelling naar Leuven. De stichters, aartsbisschop Sterckx en een piepjonge rector De Ram, stonden bekend als liberalen: belichamingen van het credo ‘l’union fait la force’ van de revolutie. Het klimaat in Leuven was er een van openheid en veerkracht.”

“De ideeën van Ubaghs pasten perfect in die tijdsgeest. Met als basis de filosofie van Lamennais ontwikkelde hij een discours waarin filosofie en religie elkaar ontmoetten: hij sprak over geloof met een terminologie die tot dan gebruikelijk was voor filosofische kwesties.”

God en censuur

Lijnrecht tegenover die progressieve figuren stonden de jezuiten. Ickx, zelf oud-student van de K.U. Leuven én een jezuïeteninstituut: “De jezuiten hadden de steun van bisschop Montpellier van Luik. Het is door het toedoen van die groep reactionairen, die sowieso niet gelukkig waren met de nieuwe universiteit, dat de Indexcongregatie zich negatief uitspreekt over Ubaghs’ doctrine. De censuur uit 1837, een eerste aanzet tot de aanklacht in 1843 en de veroordeling in 1866, richt zich tegen vermeende traditionalistische stellingen, maar in werkelijkheid was Ubaghs’ logische benadering van het Godsbestaan het struikelblok.”

“Ubaghs zou verkondigd hebben dat het godsbestaan niet rationeel bewijsbaar is. Maar bij die stelling hoorde een belangrijke nuance: Ubaghs maakte onderscheid tussen een bewijs a priori en a posteriori, wat gemakkelijks halve werd genegeerd — óók in het verdere onderzoek dat een welwillende paus op voorspraak van aartsbisschop Sterckx laat heropstarten.”

De keuken van het Vaticaan

“Die houding van de paus geeft al aan dat het een verkeerde voorstelling van de feiten is om de verhoudingen te reduceren tot een spanning tussen Leuven en Rome. De universiteit, die bij de afwikkeling van het proces intern verdeeld geraakte, had een machtige lobby in Rome. Er waren zelfs figuren in de curie die de ideeën van Ubaghs niet ongenegen waren.”

“Toen puntje bij paaltje kwam, is Ubaghs dan toch te licht bevonden: de sympathisanten in de curie moeten geoordeeld hebben dat het filosofisch model, het discours dat Ubaghs had ontwikkeld, waardevoller was dan Ubaghs zelf. En het model hééft een grote invloed gehad: niet alleen op academisch niveau hield het in de hele wereld de geesten bezig, maar de doctrine heeft ook en vooral de krachtlijnen voor de ontwikkeling van het moderne katholicisme getekend: het bood een belangrijk tegengewicht voor bepaalde conservatieve krachten.”

De inmenging van zwaargewichten uit het Vaticaan is ook merkbaar in het eigenlijke proces. Ickx: “De exposés waarin de Leuvense professoren ter verdediging hun visie op theologie en filosofie uiteenzetten, waren niet in Leuven maar in Rome geschreven, onder toezicht van figuren uit de curie. De bijdrage van de professoren zelf bleef beperkt tot hun handtekening!”

“Het proces heeft er in de jaren 1860 voor gezorgd dat ook institutioneel de posities rond de Heilige Stoel zijn gaan schuiven. Het diplomatisch weerwerk van aartsbisschop Sterckx bracht

onregelmatigheden aan het licht op het hoogste niveau. Die leidden tot het ontslag van het hoofd van de Indexcongregatie en een onherstelbaar gezichtsverlies voor de Index. Vanaf dat moment worden gewichtige filosofische en theologische processen elders gevoerd.”

Het slachtoffer

De nieuwe invalshoeken die Ickx introduceert, heeft hij te danken aan zijn ontdekking van enkele verdwenen archieven. Ickx: “Na de vernedering hebben de professoren in Leuven hun documenten over de zaak vernietigd, en wat overbleef ging op in de brand van de bibliotheek. De zoektocht naar bronnen leidde me uiteindelijk naar Doornik: daar vond ik een correspondentie tussen Ubaghs en kanunnik Labis, een neef van de bisschop van Doornik. Ook die zag Ubaghs als een soort feniks van de filosofie. Ook in Romeinse archieven vond ik materiaal dat onmisbaar is voor inzicht in de rol van Ubaghs zelf. Ik vond er de verbeterde boeken van

Ubaghs: collages van zijn latere gedachten waarvan lang werd aangenomen dat ze niet meer bestaan.”

“In die documenten komt Ubaghs naar voren als echte ‘studax’, die zich wou concentreren op zijn studie. De veroordeling bezorgde hem zware gewetensproblemen. Het was nooit zijn bedoeling geweest om aan politiek te doen, laat staan om op zere tenen te trappen. Toen zijn studie plotseling in het oog van een politieke storm terechtkwam, gehoorzaamde hij Rome en deed afstand van zijn ideeën.”

“De geschriften laten zien dat Ubaghs zich niet bewust was van de volledige draagwijdte van de hele zaak. De tweestrijd in Leuven en het machtsspel tussen het hoofd van de Index en de Mechelse aartsbisschop hebben zich volledig over zijn hoofd afgespeeld. Aan het einde van de hele zaak wilde hij gewoon in vrede sterven.”

“Ironisch is dat de Index die laatste boeken wél positief beoordeelde. Slechts één kanttekening werd erbij gemaakt: de opmerking ging over hetzelfde ontologische probleem over God waardoor Ubaghs verworpen werd. Ubaghs had dan wel zijn ongelijk toegegeven — zijn ideeën kon hij niet verraden.”

‘La Santa Sede tra Lamennais e san Tommaso d’Aquino. La condanna di Gerard Casimir Ubaghs e della dottrina dell’Universita Cattolica di Lovanio 1834-1870’ van Johan Ickx verscheen als nummer 56 van de Collectanea Archivi Vaticani.